

Emergència climàtica i conflictes: reptes per a la pau a la regió MENA

êc̃p̃ escola de cultura de pau

Pamela Urrutia Arestizábal

Investigadora de l'Escola de Cultura de Pau de la UAB

Nº22 / Desembre 2022

Apunts ECP de
Conflictes i Pau

Resum

El canvi climàtic ha esdevingut una emergència global amb efectes que ja són patents a escala planetària. Per al Nord d'Àfrica i Orient Mitjà, l'anomenada regió MENA, es preveuen impactes més severos que en altres zones del món, a causa d'un accelerat augment de les temperatures per sobre la mitjana global i una situació prèvia de greu estrès hídric, entre altres factors. Addicionalment, en aquesta regió -com en altres latituds- el canvi climàtic té el potencial d'actuar com un multiplicador de riscos que, en confluència amb altres variables, pot agreujar situacions de conflicte i tensió i afectar desproporcionadament poblacions vulnerables. Un tema rellevant en una regió afectada per nombrosos conflictes armats i tensions sociopolítiques que han tingut -i tenen- greus afectacions des d'una perspectiva de seguretat humana. Davant d'aquest escenari, el present informe analitza algunes interrelacions clau entre canvi climàtic i conflictes a la regió MENA abordant qüestions com els reptes que planteja la previsible escassetat d'aigua en un context de calor extrema, les lliçons sobre la relació entre sequera i conflicte que recull el cas de Síria, els desafiaments del nexa entre canvi climàtic i seguretat alimentària, els impactes desproporcionats de l'emergència climàtica en poblacions en situació de vulnerabilitat i els reptes vinculats als dèficits de governança i dificultats per a l'activisme pel clima a la regió. Les reflexions en aquest àmbit no només il·lustren la urgència d'actuar per afrontar el canvi climàtic, sinó també la rellevància de mirades complexes i polièdriques que ajudin a anticipar focus de tensió, facilitin el desplegament d'estratègies de prevenció de conflictes i afavoreixin polítiques compromeses amb la cooperació i acció conjunta davant un repte d'abast global.

Introducció

La regió del Nord d'Àfrica i Orient Mitjà (MENA, per les seves sigles en anglès) és una de les més vulnerables als efectes del canvi climàtic induït per l'acció humana (antropogènic). Nombrosos estudis venen constatant els impactes de l'emergència climàtica a la zona i anticipen que aquesta regió del planeta es veurà creixentment afectada per un accelerat augment de temperatures, una acusada disminució dels recursos d'aigua, una proliferació d'esdeveniments meteorològics extrems i un increment del nivell del mar amb importants afectacions en zones costaneres, entre altres fenòmens. Davant d'aquest panorama, i en un context en què el canvi climàtic és àmpliament percebut com una de les principals amenaces a la pau i a la seguretat global, diverses anàlisis venen dedicant atenció a explorar les interrelacions entre l'emergència climàtica i els conflictes violents i situacions d'inestabilitat. Un tema de rellevància i interès a la regió MENA, escenari de diversos conflictes armats -incloent-hi alguns dels més greus a nivell mundial pels seus nivells de letalitat i impactes humanitaris, a més de massius desplaçaments forçats de població- i múltiples situacions de tensió sociopolítica.¹ Un tema que ha de ser analitzat, a més, tenint en compte una sèrie de trets i tendències a la regió: es tracta d'una zona prèviament sotmesa a un gran estrès hídric, que es caracteritza per una elevada dependència de les importacions d'aliments, que registra un accelerat ritme de creixement de població i una ràpida expansió de les ciutats, que és escenari de realitats socioeconòmiques molt variades i en la qual s'observa una alta dependència dels combustibles fòssils, tant per part dels Estats exportadors com dels importadors.

1. Per a més informació sobre el panorama de conflictes armats i tensions sociopolítiques a la regió MENA, vegeu *Alerta 2022! Informe sobre conflictes, drets humans i construcció de pau*, Barcelona: Icaria, 2022.

Hi ha amplis debats en el pla teòric i acadèmic sobre la vinculació entre canvi climàtic i conflictes amb evidències diverses i contestades. Tot i que en termes generals es descarta una relació causal directa entre canvi climàtic i conflictes, investigacions recents han identificat múltiples maneres a través de les quals el canvi climàtic conflueix amb altres factors polítics, socials, econòmics o mediambientals i pot agreujar vulnerabilitats i situacions de tensió i conflicte.² El canvi climàtic és considerat com un multiplicador de riscos, que amplifica les amenaces per a la pau i el desenvolupament i afecta de manera desproporcionada persones que ja es troben en situacions de vulnerabilitat, incloent-hi les afectades per conflictes armats i pobresa. L'ONU subratlla que no és coincidència que el 70% dels països més vulnerables al canvi climàtic es trobin també entre els més fràgils políticament i econòmicament a nivell global.³

Les anàlisis sobre les interrelacions entre canvi climàtic i conflictes a la regió MENA han posat el focus en temes variats, des d'aproximacions que intenten explorar el pes dels factors climàtics en alguns conflictes recents -tant en termes causals com pel que fa a dinàmiques observades en aquests contextos- a d'altres que, des de mirades prospectives, posen l'èmfasi en la identificació de riscos i potencials focus d'inestabilitat davant la previsió de severes conseqüències del canvi climàtic a la regió. Veus expertes apunten a una "confluència de crisi" a la regió MENA, subratllant la necessitat de tenir en compte la diversitat de variables que interactuen de manera multidireccional. Les reflexions en aquest àmbit no només il·lustren la urgència d'actuar per aturar el canvi climàtic, sinó també la rellevància de mirades complexes i polièdriques que ajudin a anticipar focus de tensió, facilitin el desplegament d'estratègies de prevenció de conflictes i afavoreixin polítiques que involucrin un compromís efectiu per a la cooperació i acció conjunta davant un repte d'abast global. Amb aquest ànim, aquest informe analitza algunes interrelacions clau entre canvi climàtic i conflictes a la regió MENA abordant qüestions com els reptes que planteja l'escassetat hídrica davant un previsible escenari de calor extrema, les lliçons sobre la relació entre sequera i conflicte que arreplega el cas de Síria, els desafiaments del nexa entre canvi climàtic i sobirania alimentària, els impactes de desproporcionats

El canvi climàtic és considerat com un multiplicador de riscos, que amplifica les amenaces per a la pau i el desenvolupament i afecta de manera desproporcionada persones que ja es troben en situacions de vulnerabilitat

de l'emergència climàtica en poblacions en situació de vulnerabilitat i els reptes vinculats als dèficits de governança i dificultats per a l'activisme mediambiental i pel clima a la regió.

Escassetat hídrica i calor extrema: ¿aigua com a font de disputes i arma de guerra?

Les projeccions sobre les conseqüències del canvi climàtic solen ser més severes per a la regió MENA, amb prediccions que apunten a un augment de les temperatures per sobre de la mitjana mundial i anticipen sequeres més prolongades i freqüents, entre altres efectes.⁴ Aquestes previsions són especialment preocupants en una zona que presenta elevades temperatures i que afronta una situació d'estrès hídric des de fa dècades. Les dades indiquen que la regió MENA és ja en l'actualitat la zona del món amb més escassetat d'aigua: 60% de la població de la zona viu en àrees amb nivells alts o molt alts d'estrès hídric; és a dir, on hi ha un ús de l'aigua per sobre dels recursos renovables (enfrent d'una mitjana mundial de 35%). Aquesta realitat s'atribueix a múltiples factors -sobreeplotació, problemes de governança, contaminació, escàs tractament d'aigües residuals, falta d'incentius per a un ús més sostenible, entre d'altres- i, segons es preveu, s'agreujarà a causa de les conseqüències del canvi climàtic. Des de diferents òptiques i especialitats, les investigacions dibuixen un panorama inquietant. Segons el Banc Mundial, la regió MENA patirà les majors pèrdues econòmiques a causa d'escassetat d'aigua vinculada al canvi climàtic, amb una disminució d'entre el 6-14 del PIB el 2050.⁵ Segons un altre estudi que va combinar models climàtics i escenaris socioeconòmics, més de la meitat dels països que patiran estrès hídric extrem el 2040 -18 de 33- s'ubiquen a Orient Mitjà (14) i Nord d'Àfrica (4).⁶ Més recentment, un informe de Greenpeace concloïa que la regió MENA està registrant un accelerat augment de les temperatures de 0,4 graus Celsius per dècada des de 1980; és a dir, dues vegades més ràpid que la mitjana mundial, i alertava que la zona és especialment

2. Sobre els debats en aquest àmbit, vegeu Escola de Cultura de Pau, *Canvi climàtic i conflictes*, maig de 2021.

3. UN Environment Programme, *Climate action holds key to tackling global conflict*, 3 de novembre de 2021.

4. Johan Schaar, *A confluence of crises on water, climate and security in the Middle East and North Africa*, *SIPRI Insights on Peace and Security*, No.2019/4, juliol de 2019.

5. World Bank, *Beyond Scarcity, Water security in the Middle East and North Africa*, MENA Development Report, 2017.

6. Els 14 països d'Orient Mitjà serien Bahrain, Kuwait, Qatar, Emirats Àrabs Units, Palestina, Israel, Aràbia Saudita, Omán, Líban, Iran, Jordània, Iemen, Iraq i Síria. Els quatre de Nord d'Àfrica: Líbia, Marroc, Algèria i Tunísia. Andrew Maddocks, Robert Samuel Young y Paul Reig, *Ranking the World's Most Water-Stressed Countries in 2040*, World Resources Institute, 26 d'agost de 2015.

vulnerable als efectes del canvi climàtic, incloent-hi una escassetat d'aigua extrema.⁷

El canvi climàtic és assenyalat com el factor que més influirà en la disponibilitat de recursos d'aigua superficial a la regió a causa de les variacions en el patró de precipitacions i l'augment de les temperatures, entre altres variables.⁸ Cal tenir en compte que les previsions apunten que fins i tot en un escenari de baixes emissions d'efecte hivernacle, la regió MENA patirà un significatiu increment en les onades de calor, que seran cada vegada més freqüents i d'una major magnitud i durada. Per a la segona meitat del segle XXI es preveuen onades de temperatures de 56 graus Celsius o fins i tot més durant períodes de diverses setmanes. A finals de segle, s'estima que la meitat de la població de la regió MENA -600 milions de persones, aproximadament- podrien veure's exposades anualment a onades de calor "súper" i "ultra" extremes i la major part d'elles -al voltant d'un 90%- seran residents de ciutats. Aquests escenaris conclouen que les temperatures assoliran uns límits que excedeixen les capacitats d'adaptabilitat de les persones i, per tant, que àmplies àrees de la regió presentaran condicions incompatibles amb la vida humana (i també animal).⁹

Davant d'aquest escenari, analistes han apuntat que la creixent competència per recursos naturals, i en particular per l'aigua, pot accentuar tensions preexistents o causar nous conflictes.¹⁰ Els assumptes relacionats amb l'aigua i la gestió dels recursos hídrics podrien contribuir, juntament amb altres dinàmiques, a situacions d'instabilitat social i a tensions limítrofes.¹¹ Respecte a això últim, cal tenir en compte la interdependència dels recursos d'aigua a la regió: cap país de la zona és considerat sobirà en matèria de recursos hídrics, 60% dels llacs i rius són transfronterers i tots els Estats de la regió comparteixen com a mínim un aquífer.¹² Fins al moment no s'han produït "guerres per l'aigua" a la zona, en part perquè la

gestió d'aquests recursos ha estat objecte de polítiques de cooperació i acords d'administració conjunta en alguns contextos. Tanmateix, veus expertes no descarten aquesta possibilitat i assenyalen la necessitat de posar atenció als reptes en aquest àmbit en un context de previsible securització de l'aigua i d'augment de la competència pels recursos hídrics disponibles.¹³

La creixent competència per recursos naturals, i en particular per l'aigua, pot accentuar tensions preexistents o causar nous conflictes. Els assumptes relacionats amb l'aigua i la gestió dels recursos hídrics podrien contribuir, juntament amb altres dinàmiques, a situacions d'instabilitat social i a tensions limítrofes

Fins ara ja s'han observat tensions al voltant de rius importants de la regió com el Nil -Egipte i també Sudan observen amb preocupació com la construcció d'una presa a la zona alta del riu per part d'Etiòpia pot afectar els nivells d'aigua en el tram de riu que travessa aquests països- i també s'ha constatat l'impacte de conflictes armats en els acords de gestió d'aigua. Així, per exemple, els acords de Síria amb Jordània, d'una banda, i amb Líban, de l'altra, s'han vist afectats en la seva implementació per la guerra síria en l'última dècada.¹⁴ En casos com el de la conca del Jordà també són patents ja les tensions per l'aigua, atesa la profunda asimetria de poder entre els actors implicats i el caràcter discriminatori dels acords existents. Com a resultat, Israel consumeix una quantitat significativament més gran d'aigua per persona que la població palestina -el consum mitjà diari de la població israeliana és, com a mínim, quatre vegades superior- i, a la pràctica, Israel també té poder de veto sobre els projectes vinculats a la gestió de l'aigua en territori ocupat palestí.¹⁵ Un altre dels escenaris que exigeix atenció a MENA és la conca dels rius Èufrates i Tigris. Ambdós rius s'originen a Turquia i són una font de recursos clau per a Síria (Èufrates) i Iraq (Tigris). Analistes constaten que hi ha preocupació a la zona per la gestió futura d'aquests cursos fluvials i anticipen que el repartiment de l'aigua serà previsiblement més complicat i les disputes més difícils de resoldre com a conseqüència del canvi climàtic. Segons estimacions de Nacions Unides la temperatura a Turquia podria pujar entre dos i tres graus Celsius en el transcurs del segle,

7. Greenpeace, *MENA region warming at nearly twice the global average*, 2 de novembre de 2022.

8. World Bank (2017), op.cit., pàg.17.

9. George Zittis et al., "Business as usual will lead to super and ultra-extreme heatwaves in the Middle East and North Africa", *Climate and Atmospheric Science*, 4:20, 2021.

10. Schaar (2019), op.cit., pàg. 2. Per a més informació vegeu Iván Navarro, *Recursos naturals i conflictivitat armada: una relació complexa*, *Apunts ECP de Conflictes i Pau*, novembre de 2022..

11. Jürgen Scheffran, "The geopolitical Impact of Climate Change in the Mediterranean Region: Climate Change as a Trigger of Conflict and Migration", *IEMED Mediterranean Yearbook 2020*, pàg.59.

12. World Bank, 2017, op.cit., pàg.21

13. Johan Schaar, "The Geopolitical Impact of Climate Change in the Mediterranean Region", *IEMED Mediterranean Yearbook 2018*, pp. 293. Entre els desafiaments que imposa el canvi climàtic en aquest àmbit concret s'assenyala el fet que sovint els acords de gestió d'aigua transfronterers es basen en mitjanes multianuals en lloc de percentatges dels fluxos. Per tant, una desviació significativa de la disponibilitat d'aigua respecte a mitges històriques podria generar tensions al voltant del que estableixen aquests acords. World Bank, 2017, pàg.21

14. Johan Schaar, 2019, op.cit., pàg.13.

15. Per a més informació, *Alliance for Water Justice in Palestine* (blog); Al Jazeera, *Israel: Water as a tool to dominate Palestinians*, 23 de junio de 2016; Amnistia Internacional, *La ocupación de Israel: 50 años de desposesión*, 2017. Climate diplomacy, Turkey, Syria and Iraq: Conflict over the Euphrates-Tigris (website).

cosa que podria motivar una reducció significativa dels cursos d'aigua, d'un 30% en el cas de l'Èufrates i de fins a 60% en el cas del riu Tigris. En aquest cas, l'absència d'un acord integral i trilateral dificulta les possibilitats d'abordar els reptes mediambientals de manera conjunta.¹⁶

Als reptes en matèria de gestió de recursos hídrics transfronterers se suma el potencial ús de l'aigua com a instrument de pressió en contextos de conflicte, com ja s'ha utilitzat en el passat i en contextos recents, i que podria exacerbar-se en un context de major escassetat. A tall d'exemple, Turquia ha utilitzat aquest recurs en les seves relacions amb països veïns per avançar els seus interessos en el marc de la seva disputa amb el grup kurd PKK. Així, a finals dels 80 Ankara va assolir un acord amb el govern de Damasc en el qual garantia un flux de 500 metres cúbics per a Síria a canvi que el règim d'al-Assad posés fi al seu suport al PKK.¹⁷ Més recentment, en el marc del conflicte armat sirianès -on Turquia ha tingut un destacat paper, a través d'intervencions directes i de grups armats que operen sota la seva influència- Ankara ha estat acusada de reduir el flux d'aigua des de les àrees del nord de Síria sota el seu domini a les zones controlades per les forces kurdes al nord-est de Síria. Agències humanitàries i organitzacions internacionals denuncien que des que el 2019 Turquia va assumir el control de l'estació d'aigua d'Allouk, a prop de la localitat de Ras al-Ain, grups armats que operen sota l'òrbita turca han bloquejat el subministrament en més d'una vintena d'ocasions, posant en risc la provisió d'aigua prop d'un milió de persones. Grups sirians van alertar sobre la interrupció intencionada del subministrament d'aigua des de l'estació d'Allouk per part de Turquia fins i tot durant la pandèmia.¹⁸ El govern turc ha negat les acusacions en contra seu i ha atribuït els talls de subministrament a problemes tècnics. Paral·lelament, Human Rights Watch (HRW) també ha denunciat Turquia per exacerbar la crisi d'aigua que afecta Síria al no complir amb l'estipulat en els acords relatius al riu Èufrates. Des de principis de 2021 les autoritats turques haurien restringit significativament el flux d'aigua que transcorre per territori sirianès, molt per sota dels 500 metres cúbics establerts en l'acord de 1987. Els problemes d'accés a aigua, juntament amb altres factors -com les traves per a l'accés d'ajuda humanitària per part del règim sirianès- estarien contribuint

a la propagació d'una epidèmia de còlera a Síria des de setembre de 2022, fet que ha motivat diverses crides a les parts en conflicte perquè assegurin el dret a l'aigua i la salut de la població.¹⁹

El cas sirianès remet a una altra qüestió important: la destrucció deliberada o indiscriminada d'infraestructures civils, incloent-hi les vinculades amb l'aigua, en el marc de conflictes armats de la zona. Aquesta pràctica, que atempta contra el dret internacional humanitari, ha estat present en diversos contextos de la regió MENA i ha estat desplegada per nombrosos actors armats en

un clima d'impunitat que ha afavorit la reiteració d'aquest tipus d'incidents. Només a Síria, segons estimacions de l'ONU, dos terços de les plantes de tractament d'aigües, la meitat de les estacions de bombament d'aigua i un terç dels dipòsits d'aigua s'han vist danyats des de l'inici de les hostilitats el 2011.²⁰ A Aleppo, per exemple, el servei d'aigua potable es va veure interromput i les infraestructures hídriques malmeses per part de diverses faccions en funció de l'evolució dels combats pel control de la ciutat. A Líbia, a l'inici de la pandèmia -i malgrat la crida del

secretari general de l'ONU a un cessament el foc global per poder concentrar els esforços a afrontar el repte de la COVID-19- es va registrar una intensificació dels enfrontaments que, entre altres impactes, va suposar el tall de subministrament d'aigua per a dos milions de persones a la capital, Trípoli.²¹

Iemen -on el conflicte armat que va escalar el 2015 ha agreujat notòriament la situació humanitària al país (24 milions de persones necessiten assistència)- és un altre exemple on s'ha observat la lluita pel control i provisió d'aigua com una estratègia de guerra. Els recursos d'aigua ja eren escassos en l'etapa prèvia al conflicte armat: s'estima que el 2015 la meitat de la població havia de lluitar a diari per aconseguir prou aigua per beure o cultivar.²² La combinació de l'impacte de les hostilitats i efectes del canvi climàtic van agreujar la situació. L'aigua no només ha multiplicat el seu preu des del 2015, sinó que també ha estat utilitzada com una arma per debilitar l'adversari pels principals bàndols en pugna, el govern iemení, recolzat per l'Aràbia Saudita, i els al-houthistes, que compten amb recolzament de l'Iran. Nacions Unides ha denunciat reiteradament

16. Climate diplomacy, Turkey, Syria and Iraq: Conflict over the Euphrates-Tigris (website).

17. Climate diplomacy, op.cit.

18. Jane Arraf, "Conflict and Climate Change Ravage Syria's Agricultural Heartland", *The New York Times*, 19 de febrer de 2022.

19. Human Rights Watch, *Syria: Parties to Conflict Aggravate Cholera Epidemic*, HRW, 7 de novembre de 2022.

20. Ibid.

21. Al Jazeera, "UN condemns water cutoff to Libyan capital Tripoli", *Al-Jazeera*, 11 d'abril de 2020.

22. Frederika Whitehead, "Water scarcity in Yemen: the country's forgotten conflict", *The Guardian*, 2 d'abril de 2015.

les pràctiques dels actors armats iemenís pel que fa a l'ús de l'aigua, a través d'assetjaments i bloquejos -per exemple, a la ciutat de Taiz-, confiscació d'aigua, bombardejos de preses i plantes de dessalinització, entre d'altres. Aquestes accions han tingut greus impactes en la població, influint en desplaçaments de població i en noves tensions tribals vinculades al control de recursos d' aigua. A més, han afavorit l'expansió de malalties prevenibles i relacionades amb l'accés a aigua potable, com el còlera, que va provocar milers de morts al país entre el 2017 i el 2018.²³

Reconeixent que l' accés i control dels recursos d' aigua és en general una qüestió crítica en contextos de conflicte armat, analistes apunten que les condicions específiques de la regió MENA fan que aquest recurs sigui encara més important, decisiu i, potencialment, més atractiu per ser utilitzat com a arma de guerra en situacions de confrontació. Com es preveu que la situació empitjori, en part com a conseqüència del canvi climàtic, aquestes veus adverteixen que l'accés a l'aigua i els atacs a les infraestructures hídriques poden ser utilitzats de manera més freqüent en el futur.²⁴ Pel que fa a l'ús de l'aigua com a arma de guerra a la regió MENA, l'experiència del grup armat ISIS ha concitat especial interès, ja que l'accés i control de recursos i infraestructures hídriques ha format part integral de la seva estratègia d'expansió i control territorial -no com una aposta puntual per exercir pressió en un moment determinat. Alguns estudis emfatitzen que el grup ha utilitzat l'aigua com a arma per avançar els seus objectius tàctics i estratègics, per demostrar poder i desafiar resistències, per exercir control sobre territoris i el camp de batalla i també per cooptar i guanyar suports. ISIS ha utilitzat aquest recurs a través de diverses vies: retenint aigua i desviant cursos fluvials per tallar temporalment el flux a algunes comunitats; alliberant l'aigua de preses i provocant inundacions -el 2014, a l'Iraq, una acció d'aquest tipus per part del grup va provocar inundacions a Abu Ghraib, causant destrucció d'habitatges i mitjans de vida i obligant al desplaçament forçat d'unes 60.000 persones; i també ha recorregut a la contaminació del aigua -hi va haver denúncies sobre aquesta pràctica a les ciutats sirianes de Raqqa i Aleppo i també han circulat vídeos en què

Les condicions específiques de la regió MENA fan que aquest recurs sigui encara més important, decisiu i, potencialment, més atractiu per ser utilitzat com a arma de guerra en situacions de confrontació

el grup feia crides a enverinar l'aigua com una tàctica de guerra.²⁵ Cal apuntar a més que, segons algunes anàlisis, el reclutament per part d'ISIS en algunes àrees de l'Iraq i Síria s'hauria vist afavorit, en part, per la sequera i la seva influència en l'empitjorament de la situació econòmica i la falta d'oportunitats en aquestes zones.²⁶

Les crisis per l'aigua són identificades en consultes amb experts com el repte per al qual la regió està menys preparada, a la qual cosa se suma un context en què els efectes canvi climàtic i el ràpid creixement demogràfic faran més difícil mantenir estàndards de vida i oferir oportunitats de desenvolupament. La combinació d' escassetat de recursos hídrics, sequeres, inundacions sobtades poden comprometre la capacitat dels governs de la regió per oferir un servei bàsic com el subministrament d' aigua, afectant la seva legitimitat i agreujant situacions d' inestabilitat política i social. A l'Iraq -un dels països que segons les previsions podrien veure's més afectats per l'estrès hídric- ja s'han registrat mobilitzacions contra les autoritats pels talls d'aigua i d'energia enmig d'una onada de calor que va excedir els 50 graus Celsius a la major part del país.²⁷

Sequera i conflictes: l'experiència de Síria

L' experiència de Síria és especialment rellevant per analitzar la manera com els efectes del canvi climàtic poden incidir en l' agreujament de situacions de conflicte o tensió o en el que el canvi climàtic pot actuar com catalitzador quan ja existeixen condicions per al conflicte o la guerra. El cas ha rebut una especial atenció en els últims anys. Diverses veus han reflexionat sobre la manera com la sequera va contribuir al clima de desafecció i contestació cap al règim de Bashar al-Assad, tot i que amb discrepàncies i matisos respecte a quant determinant va ser en l'evolució d'esdeveniments que van desembocar en un dels conflictes armats més greus de l'última dècada. El primer que cal constatar és la gravetat de la sequera que ha afectat algunes zones d'Orient Mitjà ja des de finals dels 90, considerada per estudis com la

23. Margaret Suter, "Running out of water: Conflict and water scarcity in Yemen and Syria", *The Atlantic Council*, 12 de setembre de 2017 i "An update on Yemen's water crisis and the weaponization of water", *The Atlantic Council*, 29 de novembre de 2018.

24. Tobias Von Lossow, *The role of water in the Syrian and Iraqi civil wars*, Clingendael, 5 de març de 2020.

25. Ibid y Tobias von Lossow, *Water as Weapon: IS on the Euphrates and Tigris*, SWP Comments, German Institute for International and Security Affairs, gener de 2016.

26. Jane Arraf (2022), op.cit.

27. Reuters, *Iraqis protest over power, water cuts amid heat wave*, 2 de juliol de 2021.

més severa en gairebé un mil·lenni.²⁸ En el cas de Síria, la sequera també ha estat assenyalada com la pitjor en diversos segles²⁹ i va ser especialment greu en el període anterior a la revolta contra el règim el 2011. Tant la seva gravetat com la seva durada s'atribueixen als efectes del canvi climàtic antropogènic, que hauria incidit que aquest tipus d'anomalia climatològica sigui entre dues i tres vegades més freqüent respecte a la variabilitat natural de precipitacions a la zona del Creixent Fèrtil on s'ubica Síria.³⁰

La sequera -al costat de problemes derivats de la sobreexplotació de recursos hídrics, entre altres variables- va tenir greus repercussions en l'agricultura. Segons dades del 2008, el seu pes en el PIB va caure de 25 a 17%.³¹ Aquesta situació va motivar un augment en el preu dels aliments i va portar el govern sirí a importar grans quantitats de productes de primera necessitat, com el blat, en un context d'augment de preus a nivell internacional. Un increment motivat en part per altres sequeres que afectaven Rússia i la Xina, tot i que també s'atribueix a polítiques de desregulació i a l'especulació als mercats internacionals.³² En aquest context, es van produir importants desplaçaments de població del camp a les ciutats sirianes. Les estimacions (que varien entre si) apunten que entre 1,5 i 2 milions de persones s'haurien traslladat des del camp a centres urbans, principalment a zones perifèriques ja saturades a causa de l'accelerat creixement demogràfic i a l'arribada de població refugiada des del 2003 a causa del conflicte armat al veí Iraq. Segons algunes fonts -tot i que les dades en aquest aspecte són contestades- fins a la meitat del creixement demogràfic urbà entre el 2003 i el 2010 seria atribuïble a migracions internes a causa de la sequera. La saturació de les ciutats hauria contribuït a empitjorar les condicions de vida, afectant els nivells d'atur, desigualtat, pobresa, problemes d'accés a serveis bàsics i amuntegament, entre d'altres. En aquesta línia, algunes interpretacions apunten que la sequera hauria tingut un paper rellevant en l'activació de les protestes antigovernamentals.³³ El fet que les mobilitzacions s'iniciessin a Deraa, una àrea especialment colpejada per

Diverses veus han reflexionat sobre la manera com la sequera a Síria va contribuir al clima de desafecció i contestació cap al règim de Bashar al-Assad, tot i que amb discrepàncies i matisos respecte a quant determinant va ser en l'evolució d'esdeveniments que van desembocar en un dels conflictes armats més greus de l'última dècada

la sequera, reforça aquesta lectura dels esdeveniments. La major part de les interpretacions que identifiquen aquest vincle no assenyalen la sequera com a causa única o principal, sinó com un element que hauria contribuït a crear les condicions per a la crisi en confluència amb altres variables.

Sense deixar de reconèixer la influència de la sequera en el context sirí, altres investigacions qüestionen que aquest fenomen climatològic sigui assenyalat com un factor causal o com un dels principals detonants o catalitzadors de la contestació contra el règim de Bashar al-Assad. Alguns posen en qüestió les xifres sobre migracions internes a causa de la sequera o argumenten falta d'evidències sobre el paper de persones migrants en la revolta. També s'ha advertit que posar una excessiva atenció en la dimensió mediambiental i climàtica de la crisi contribueix a invisibilitzar les causes polítiques del conflicte i les responsabilitats del règim sirí abans i durant el conflicte armat.³⁴ En aquesta línia, s'apunta a la necessitat de tenir en compte el conjunt de problemàtiques que van crear un caldo de cultiu propici per a la revolució -falta de llibertats polítiques, repressió, brutalitat policial, corrupció, injustícies, atur, pobresa, creixent bretxa urbà-rural, entre d'altres.

Adicionalment, s'han analitzat críticament les polítiques del govern sirí que van afavorir una major vulnerabilitat del país als efectes de la sequera i del canvi climàtic en general. Entre elles, problemes de degradació mediambiental vinculats a polítiques neoliberals que es van impulsar des del 2000, desinversió i polítiques ineficients en l'àmbit agrícola i manca de planificació i resposta davant els decreixents recursos hídrics. Entre el 2008 i el 2009 les persones dedicades a l'agricultura es van veure afectades per retallades de subsidis a fertilitzants i combustibles, que van encarir els costos d'irrigació, reduint les seves possibilitats de fer front a les conseqüències de la sequera.³⁵

Cal destacar que les interrelacions entre canvi climàtic i conflictes no s'observen només en la gènesi de la guerra

28. NASA, *NASA Finds Drought in Eastern Mediterranean Worst of Past 900 Years*, 1 de març de 2016.

29. Konstantin Ash i Nick Obradovich, "Climate stress, internal migration and Syrian civil war onset", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.64, 2020, pàg.3.

30. Colin Kelley et al. "Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought", *PNAS*, vol. 112 (17), 2015, pàg.3.241.

31. Scheffran (2020), op.cit., pàg.60.

32. Aled Jones, "Food security: how drought and rising prices led to conflict in Syria", *The Conversation*, 26 de gener de 2017.

33. Peter Gleick, "Water, drought, climate change and conflict in Syria", *Weather, Climate Change and Society*, American Meteorological Society Vol.6 (3), julio de 2014., pàg.334; Kelley et al. (2015) op.cit, pàg.3242; Ash y Obradovich, (2020), op.cit., pàg.23.

34. Jan Selby et al., "Climate change and the Syrian civil war revisited", *Political Geography*, 2017, pàg.60.

35. Lina Eklund et al. "Societal drought vulnerability and the Syrian climate-conflict nexus are better explained by agriculture than meteorology", *Communications Earth and Environment*, 2022, 3:85; Anaïs Voski, "The role of climate change in armed conflict across the developing world and in the ongoing Syrian war", *Carleton Review of International Affairs*, vol.3, 2016.

a Síria. Així, per exemple, la FAO advertia recentment que després de més d'una dècada d'hostilitats les conseqüències combinades del conflicte armat, una economia en fallida i el canvi climàtic havien desencallat la collita de gra el 2022. En un context d'alta dependència a les precipitacions per la destrucció i degradació dels sistemes d'irrigació, els erràtics patrons de pluja al país en els últims dos anys han influït que la collita de blat fos un 75% inferior al que es registrava en el període anterior a la guerra -un milió enfront de 4 milions de tones- i que gairebé no hi hagués collita d'ordi. A això se sumen les dificultats del règim sirí per comprar als mercats internacionals a causa de les sancions imposades contra el règim de Damasc -que no afecten la compra d'aliments, però sí la capacitat de realitzar transaccions bancàries- i un augment global de preus a causa d'una altra guerra, la d'Ucraïna.³⁶ Aquesta conjunció de factors ha agreujat la situació de milers d'agricultors al país i està repercutint en els nivells d'inseguretat alimentària. Ja el 2021 agències de l'ONU advertien que la meitat de la població siria no comptaven amb prou aliments, en un moment en què el país afronta els pitjors nivells d'emergència humanitària des de l'inici del conflicte armat.

Alguns estudis pronostiquen que els camps de cultiu a la regió MENA es reduiran al voltant d'un 30% en un escenari d'augment de la temperatura d'entre 1,5 i 2% i de fins a 60% en el cas que l'increment sigui de 4 graus

El nexa entre canvi climàtic, (in)seguretat alimentària i conflictes

Aquesta última reflexió a propòsit de Síria serveix per posar llum en un altre tema de preocupació a nivell regional: la seguretat alimentària en el context d'emergència climàtica. Dimensionar l'abast dels reptes en aquest àmbit requereix tenir en compte diversos elements i les vies (directes i indirectes) en què interaccionen o poden confluïr. Un primer factor són els impactes del canvi climàtic en l'agricultura. S'espera que la combinació d'augment de temperatures i escassetat d'aigua suposin una major pressió per a la producció agrícola de la regió, especialment als països que depenen majoritàriament de les precipitacions per

regar els seus cultius.³⁷ Cal considerar que l'agricultura representa un 80% de l'ús de l'aigua a la regió, una mitjana que se situa per sobre la mitjana mundial (70%).³⁸ Alguns estudis pronostiquen que els camps de cultiu a la regió es reduiran al voltant d'un 30% en un escenari d'augment de la temperatura d'entre 1,5 i 2% i de fins a 60% en el cas que l'increment sigui de 4 graus.³⁹ Fenòmens associats al canvi climàtic com la desertificació, inundacions o l'empitjorament de les condicions de treball -per exemple pel que fa a limitacions en les tasques que es realitzen a l'aire lliure- també poden afectar seriosament l'agricultura. Cal tenir en compte, a més, que aquests fenòmens afectaran principalment els sectors més pobres de la població. L'agricultura empra de mitjana un 20% de la força laboral a la regió. Estudis indiquen que el 95% de la població rural de la regió MENA es concentra en països amb nivells d'ingrés mitjans o baixos i que 70% de les persones més pobres de MENA viu en zones rurals.⁴⁰ Cal destacar que les activitats agrícoles a la regió també

es poden veure afectades per altres fenòmens vinculats al canvi climàtic, com l'augment del nivell del mar. Prop del 7% de la població de la regió viu en àrees situades a menys de cinc metres sobre el nivell del mar i una part important de les activitats econòmiques, centres urbans i cultius agrícoles que se situen en zones costaneres quedaran exposats a creixents riscos d'inundacions, erosió i salinització. Així per exemple en el cas d'Egipte, que depèn principalment del riu Nil per a la irrigació de cultius, l'augment del nivell del mar -al costat d'altres factors- amenaça d'alterar les dinàmiques de l'ecosistema del delta del Nil del qual depèn part important de les collites del país. Prop d'un terç del delta del Nil i la major part d'Alexandria, la segona ciutat més gran del país, s'ubiquen per sota del nivell del mar i s'estima que un increment del seu nivell podria provocar desplaçaments d'entre dos i sis milions de persones.⁴¹

A aquest panorama se suma el factor demogràfic. La taxa de creixement de població anual en MENA és la segona més alta del món després de la de l'Àfrica

36. Maha el-Dahan, "Climate change, conflict decimate Syria's grain crop", *Reuters*, 20 de setembre de 2022.

37. Greenpeace, *Living on the edge: the implications of climate change for six countries in the Middle East and North Africa region*, Greenpeace Research Laboratories, 2 de novembre de 2022.

38. World Bank (2017), op.cit. pàg.10 i Itxaso Domínguez de Olazábal (coord.), *Mobilizaciones y emergencia climática en la vecindad sur y Turquía*, Fundación Alternativas, 2022, pàg.12.

39. Waha Waha, K. et al., "Climate change impacts in the Middle East and Northern Africa (MENA) region and their implications for vulnerable population groups", *Regional Environment Change*, 17(6), pàg. 1623-1638, 2017.

40. Simone Borghesi i Elisa Ticci, "Climate change in the MENA region: environmental risks, socioeconomic effects and policy challenges for the future", *IEMED Mediterranean Yearbook 2019*, pàg. 289 i 291.

41. Luis Sánchez Vázquez, "Conflictos socioambientales y emergencia climática en la Vecindad Sur. Un análisis de las implicaciones para la movilidad humana" en Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.45.

subsaariana i se situa al voltant de l'1,7 o 2,0 per cent, segons les fonts. A aquest ritme, s'espera que la regió MENA dupli la seva actual població per al 2070,⁴² en un context caracteritzat també pels processos d'urbanització i l'accelerada expansió de les ciutats. El ràpid creixement de població i millores molt limitades en la productivitat agrícola en les últimes dècades han suposat que s'hagi incrementat la bretxa entre la producció local i el consum d'aliments. Això ha significat, al seu torn, un augment en els nivells d'importació d'aquest tipus de productes. S'estima que la regió MENA compra a l'exterior entre el 25 i 30% dels aliments. Pel que fa a alguns productes bàsics com els cereals, es calcula que la regió importa 65% del que consumeix.⁴³ Aquesta major dependència de l'exterior per al proveïment d'aliments implica que la regió MENA és més vulnerable als vaivens del mercat global d'aliments, un sector especialment exposat als impactes del canvi climàtic.⁴⁴

La fragilitat de la regió MENA en termes de seguretat alimentària ja ha estat palpable davant crisis globals com les que el 2008 van incrementar significativament els preus dels aliments, però és també evident en l'actualitat a causa de l'impacte de conflictes armats; en particular de la guerra a Ucraïna i les seves conseqüències en els preus globals d'aliments i combustibles. Molts països de la regió MENA són altament dependents d'Ucraïna i Rússia pel que fa a les importacions de blat. Iemen, Líbia importaven al voltant del 50% del que consumien d'aquests països, mentre que en el cas d'Egipte el percentatge s'eleva al 80%.⁴⁵ En aquests i altres països de la regió -entre ells Síria, Líban, Palestina, Jordània o Iraq- l'increment de preus dels aliments amenaça els nivells d'inseguretat alimentària, que ja són elevats a la regió.⁴⁶ Segons dades del Banc Mundial, tot i que Orient Mitjà concentra només 6% de la població mundial, alberga 20% de les persones que pateixen inseguretat alimentària.⁴⁷ Tenint en compte aquest

tipus de previsions, i com una manera d'evitar riscos en la cadena de subministraments d'aliments, alguns països rics del Golf estan comprant terres de cultiu en altres latituds. Esta no és una garantia absoluta, ja que -com s'exemplifica en algunes investigacions- una crisi mediambiental o política en un país com Etiòpia pot resultar finalment en un augment de preus d'aliments a l'Àrab Saudita.⁴⁸ Tampoc és una estratègia "defensiva" que es puguin permetre altres països de la regió amb nivells d'ingrés mitjans o baixos.⁴⁹

Davant d'escenaris de disruptions en la cadena de subministraments i de volatilitat de preus dels productes bàsics -en part a causa del canvi climàtic i/o conflictes-, és probable que es generin situacions de tensió i malestar social

Davant d'escenaris de disruptions en la cadena de subministraments i de volatilitat de preus dels productes bàsics -en part a causa del canvi climàtic i/o conflictes-, analistes alerten sobre les probabilitats que es generin situacions de tensió i malestar social. Una agudització de les bretxes econòmiques, sobretot en l'àmbit rural, podrien conduir a un increment de protestes i augmentar el risc d'inestabilitat política en MENA.⁵⁰ Els episodis de contestació -adverteixen algunes veus- podrien ser més recurrents i violents.⁵¹ Cal recordar que la regió ja ha estat escenari de "revoltes pel pa" en el passat. En les dècades dels 1970 i 1980, les mobilitzacions populars van estar motivades principalment per l'augment de preus resultant de les exigències de l'FMI i el Banc Mundial perquè governs de la regió retallaren subvencions als aliments i liberalitzessin aquest sector de l'economia. Protestes d'aquest tipus van tornar a repetir-se el 2007 i el 2008 i el descontentament per l'augment en el preu dels aliments en particular del blat -vinculat en part a les sequeres i reducció de collites a Rússia i la Xina- també és identificat com un factor contribuït i/o va agreujar el clima de descontentament i contestació contra règims autoritaris de la regió el 2011. El canvi climàtic i les interconnexions en la cadena de producció alimentària global, per tant, són determinants per a la seguretat alimentària de la regió MENA i influiran en la seva (in) estabilitat futura.⁵²

42. Simone Borghesi i Elisa Ticci, "Climate change in the MENA region: environmental risks, socioeconomic effects and policy challenges for the future", *IEMED Mediterranean Yearbook 2019*, pàg. 289-290.

43. Johan Schaar (2018), op.cit., pàg.291.

44. Ibid.

45. International Crisis Group, *The Impact of Russia's Invasion of Ukraine in the Middle East and North Africa*, Commentary Middle East and North Africa, 14 d'abril de 2022.

46. Mercy Corps, *News Alert: War in Ukraine Largely Impacts Middle East Food and Fuel Supply*, 29 de juny de 2022.

47. Adam Lucente, *World Bank official: Lebanon, Yemen, Syria most food-insecure in region*, *Al-Monitor*, 29 de juny de 2022.

48. Ana Swanson, "An incredible image shows how powerful countries are buying up much of the world's land", *The Washington Post*, 21 de maig de 2015.

49. Borguesi i Ticci (2019), op.cit., pàg.291.

50. Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.16. y Scheffran (2020), op.cit., pàg.56.

51. Ismael Nour, "Cambio climático y movilización social en la Vecindad Sur antes de 2011" en Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.29.

52. Ismael Nour en Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.29 y 30; Achref Chibani, "Climate change in MENA: current pressures and future dangers", Wilson Center, 25 de març de 2022, i Scheffran (2020), op.cit., pàg.59.

Fenòmens climàtics i poblacions en situació de vulnerabilitat

Diversos fenòmens que s'associen a la influència del canvi climàtic -incloent-hi aquells de caràcter gradual com l'augment de temperatures, la desertificació o l'augment del nivell del mar, però també esdeveniments sobtats o extrems com pluges torrencials, inundacions, tempestes de sorra o incendis- amenacen d'afectar especialment sectors de la població que ja es troben en situació de vulnerabilitat. Com s'ha esmentat en l'apartat anterior, els impactes del canvi climàtic en l'àmbit agrícola posaran pressió en col·lectius que ja viuen en situació de pobresa i precarietat. Des d'una perspectiva de gènere i interseccional, també s'ha cridat l'atenció sobre els vincles entre canvi climàtic i conflictes i s'han destacat els impactes diferenciats d'aquests fenòmens.⁵³ A Síria, per exemple, s'ha constatat un empitjorament de les desigualtats de gènere. En àrees del nord-est especialment colpejades pel conflicte i la sequera com Hassakah i Raqqa, i després de més d'una dècada d'enfrontaments, la destrucció d'ocupació agrícola ha afectat de manera especial les dones, que també han hagut de lidiar amb una major dedicació a tasques domèstiques a causa dels problemes derivats de l'escassetat d'aigua. El fet que algunes dones estiguin buscant fonts d'ingrés alternatius en sectors econòmics tradicionalment reservats als homes també ha derivat en majors tensions a les llars i en un augment de la violència.⁵⁴ En altres contextos afectats per conflictes armats com lemen grups de dones també han alertat sobre la major càrrega que afronten en els temes relacionats amb el clima i el medi ambient a causa dels seus desavantatges en matèria d'accés a recursos, protecció, accés a serveis bàsics i capacitats físiques per fer front als perills provocats per desastres naturals, en especial si estan embarassades o tenen filles i fills petits.⁵⁵ Davant realitats d'aquest tipus, dones de la regió han promogut la inclusió de la dimensió climàtica i ambiental en l'abordatge de conflictes. Així, per exemple, al mateix lemen, el 2021 organitzacions locals van donar a conèixer un full de ruta per a una pau feminista que va realitzar diverses recomanacions amb perspectiva de gènere per abordar els efectes del canvi climàtic en temes clau del procés de pau.⁵⁶

Nou de cada deu menors de MENA viuen en àrees que afronten nivells d'estrès hídric alt o extrem

La regió MENA és una de les més joves a nivell mundial -la mitjana d'edat és de 22 anys- i, com ha destacat UNICEF, els menors d'edat afronten múltiples riscos associats al canvi climàtic. Nou de cada deu menors de MENA viuen en àrees que afronten nivells d'estrès hídric alt o extrem.⁵⁷ Nens i nenes tenen menys capacitats de sobreviure en condicions climatològiques extremes i són més susceptibles davant la propagació de malalties i canvis de temperatures.⁵⁸ S'estima que a finals de segle uns 205 milions de menors de la regió es veuran exposats a onades de calor recurrents, que incrementaran els riscos que pateixin problemes de salut. Algunes malalties podrien agreujar-se per l'increment en la intensitat i freqüència de les tempestes de sorra en algunes àrees de la regió, que també impactaran de manera especial en la salut de nounats. L'escassetat hídrica també pot repercutir en la proliferació de malalties vinculades a l'accés a aigua potable, com còlera, diarrees o deshidratació. La inseguretat alimentària que podria aguditzar-se a causa del canvi climàtic, entre altres factors, afecta els menors en una etapa crucial per al seu desenvolupament i creixement. El seu accés a l'educació també es pot veure compromès pels episodis de temperatures extremes -que poden motivar menors taxes d'assistència a les escoles- o per desplaçaments forçats vinculats a fenòmens climatològics.⁵⁹ La població de més edat també es pot veure severament afectada pel canvi climàtic. Fins i tot si l'escalfament global es limita a un augment de dos graus Celsius s'espera que els nivells de mortalitat per estrès tèrmic per a les persones majors de 65 anys a la regió es multipliquin per entre tres i set vegades a finals d'aquest segle.⁶⁰

Estudis que posen el focus en els desplaçaments forçosos de població també han subratllat com els efectes de conflictes i canvi climàtic se superposen, agreujant situacions de vulnerabilitat, propiciant nous moviments i exposant les poblacions desplaçades per conflictes o causes mediambientals a noves afectacions. Així, per exemple, a lemen, milers de persones desplaçades internament a causa del conflicte armat es van veure afectades el 2020 per unes pluges torrencials inusuals al país. Les tempestes i inundacions no només van provocar nombroses morts, sinó que també van forçar nous desplaçaments i fins i tot van traslladar mines i un altre tipus d'artefactes explosius a zones no afectades llavors

53. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu Escola de Cultura de Pau, *Desigualtats de gènere, canvi climàtic i conflictes armats*, maig de 2021.

54. Shaya Laughlin i Kieren Barnes, "How drought is shifting gender dynamics in northeast Syria", *Reuters*, 29 d'abril de 2022.

55. DCAF, *Las mujeres conversan: Viviendo el nexo entre clima, género y seguridad*, DCAF, 2022, pàg.40.

56. DCAF (2022), op.cit., pàg.40.

57. UNICEF, *Running Dry: The impact of water scarcity on children in the Middle East and North Africa*, 22 d'agost de 2021.

58. UNICEF, *The impact of the climate change in the MENA region*, 3 de desembre de 2021.

59. UNICEF, *The impact of climate change on children in the Middle East and North Africa (MENA) Region*, 5 de novembre de 2022, pàg.3-5.

60. Ali Ahmadaliipour y Hamid Moradkhani, "Escalating heat-stress mortality risk due to global warming in the Middle East and North Africa (MENA)", *Environment International*, Num.117, pàg.215-225, 2018.

directament per les hostilitats, agreujant els riscos per a la població.⁶¹ El 2021 a Síria tempestes i inundacions van afectar especialment el nord-oest del país i van destruir desenes de milers de botigues en ple hivern, afectant més de 120.000 persones desplaçades pel conflicte.⁶² En els últims anys, nombrosos incendis massius enmig d'onades de calor també han causat destrucció d'habitatges, cultius i motivat nous desplaçaments de milers de persones que ja havien fugit a causa del conflicte a diverses ciutats del nord de Síria.⁶³

Tot i que la relació entre aquest tipus d'esdeveniments i el canvi climàtic no sempre es pot establir de manera directa, estudis apunten a una proliferació dels incidents extrems i un major risc de desastres a causa de l'emergència climàtica. A més, el 2020, un informe d'IDMC advertia que el 95% dels nous desplaçaments a causa de conflictes es produïa en països catalogats com a vulnerables o altament vulnerables al canvi climàtic.⁶⁴ Cal destacar, a més, que les poblacions en situació de desplaçament forçat depenen de manera especial del seu entorn natural per sobreviure i satisfer les seves necessitats bàsiques i, per tant, es veuen més exposades als efectes de la degradació mediambiental.⁶⁵ Anàlisi destaquen que els desplaçaments forçats de població augmenten les dificultats de garantir la seguretat hídrica i que les poblacions refugiades i desplaçades poden exacerbar les pressions sobre recursos d'aigua limitats. En alguns contextos com Líban, la presència de població refugiada és percebuda localment com una de les principals raons de les tensions al voltant dels recursos d'aigua.⁶⁶

Aquest tema és, per tant, d'especial rellevància en una regió que en l'última dècada ha registrat un significatiu increment en el nombre i intensitat de conflictes armats que, entre altres efectes, han tingut com a conseqüència massius desplaçaments de població dins i fora de les seves fronteres. Segons dades d'IDMC, el 2019 hi havia 12,4 milions de persones desplaçades internes a MENA, en la seva majoria a causa de conflictes. En l'última dècada, en tant, els desastres naturals van provocar el desplaçament d'almenys 1,5 milions de persones a MENA. S'anticipava que només al Nord d'Àfrica el canvi climàtic podria motivar el moviment de fins a 19 milions de persones el

2050. Més enllà de les xifres, atesa la complexitat entre canvi climàtic i mobilitat humana, ACNUR ha destacat que les preguntes de quantes persones es veuran desarrelades pel canvi climàtic i com cobriran les seves necessitats bàsiques segueix sense resposta. La migració sempre ha estat un mecanisme per afrontar entorns insostenibles i degradats o com a via per fugir de la violència, però també cal contemplar el fenomen de les poblacions "atrapades" en entorns cada cop més extrems.⁶⁷

El 2020, un informe d'IDMC advertia que el 95% dels nous desplaçaments a causa de conflictes es produïa en països catalogats com a vulnerables o altament vulnerables al canvi climàtic

Governança i acció pel clima a la regió MENA

Fer front al canvi climàtic i les seves conseqüències requereix desplegar una sèrie de polítiques i estratègies, incloent-hi mecanismes d'adaptació i mitigació que permetin reduir riscos i protegir la població. Diverses anàlisis apunten que MENA compta amb importants reptes en aquest àmbit ja que les habilitats d'adaptació estan determinades per condicionants relacionats amb els ingressos per càpita, nivells de desigualtat, accés a coneixements i tecnologia, capacitats institucionals i qualitat de la governança, que inclou el control de la corrupció, rendició de comptes, estabilitat política i presència/absència de violència, entre altres factors.⁶⁸ No hi ha dubte que els conflictes armats dificulten el desplegament de mecanismes d'adaptació en la mesura que destrueixen i malmeten infraestructures, desplacen poblacions, erosionen les economies i afecten negativament el medi ambient, per exemple a través de la contaminació química de la guerra i de la destrucció o alteració d'hàbitats naturals. Però també és evident que la resposta a l'emergència climàtica en MENA també es veu condicionada pel fet que la regió estigui marcada per règims autoritaris i amb dèficit democràtics que determinen prioritats, controlen recursos i ingressos, persegueixen les veus crítiques i limiten el debat públic, també pel que fa a l'emergència climàtica i a qüestions mediambientals.

En aquesta línia, destaquen problemes derivats del mal govern o la immobilitat de les autoritats i alerten sobre

61. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *GRID 2021. Internal Displacement in a changing climate*, maig de 2021, pàg.40.

62. Al Monitor, "Flooding renders thousands of displaced Syrians homeless in northwest", 29 de gener de 2021

63. Mohamed Hardan, "Fires engulf displacement camps in northern Syria during heat wave", *Al-Monitor*, 5 de setembre de 2022.

64. IDMC (2021), op.cit., pàg.96.

65. UNHCR, *Climate change and displacement in MENA*, juny de 2021.

66. Schaar (2019), op.cit., pàg.16.

67. IDMC, *A decade of displacement in the Middle East and North Africa*, febrer de 2021; Banco Mundial, *El cambio climático podría obligar a 216 millones de personas a migrar dentro de sus propios países para 2050*, 13 de setembre de 2021. Para más información, vegeu Escola de Cultura de Pau, *Canvi climàtic, desplaçament i conflictes*, maig de 2021.

68. Scheffran (2020), op.cit. pp 55; Schaar 2019, op.cit. pàg.5.

els intents de despolitització d'aquest tema, l'aposta per polítiques i mesures que no suposen un elevat cost polític, la centralització i falta de previsió o les conseqüències de la corrupció en múltiples nivells. A això s'afegeix la persistència en models econòmics altament dependents d'indústries que requereixen ingents extraccions d'aigua i altres recursos, i també dels combustibles fòssils.⁶⁹ Els hidrocarburs juguen un paper central a la regió MENA, tant per la seva rellevància per als països exportadors -com els països del Consell de Cooperació del Golf- com per la dependència de les importacions de combustible a la resta de països -com en els casos de Jordània, Líban, Tunísia o el Marroc. Aquesta dependència es manté tot i que es preveu que les reserves de combustibles fòssils de la regió disminueixin fins a gairebé esgotar-se en les pròximes dècades.⁷⁰ Davant les interpel·lacions per adoptar models de desenvolupament alternatius, governs de la regió opten moltes vegades per assenyalar les responsabilitats del Nord Global. En aquest punt, cal ressenyar que als països en desenvolupament hi ha consciència sobre les responsabilitats desiguals a nivell internacional i l'anomenat "deute ecològic". Els països industrialitzats i les grans companyies transnacionals -"el Nord Global"- tenen un major paper en la mesura que s'han beneficiat dels processos industrials que han generat la crisi climàtica, mentre que els països del Sud Global estan vivint els seus efectes sense haver-se beneficiat, a excepció de determinades elits, del model de desenvolupament occidental.⁷¹ Efectivament, la majoria dels països de la regió MENA històricament han contribuït molt poc al canvi climàtic.⁷² Tot i així, veus expertes subratllen que la transició dels combustibles fòssils a les energies renovables és ineludible per salvar el futur de la regió i del conjunt del planeta.

La transició a models més sostenibles es percep com una amenaça per a sectors importants de les elits polítiques, econòmiques i en alguns casos també per a les militars que juguen un paper destacat en MENA.⁷³ Sense deixar de reconèixer alguns avenços -com l'augment en un 40% de les energies renovables al nord d'Àfrica (tot i que es manté dependència d'energies fòssils)-⁷⁴ i tot i tenir en compte les declaracions i compromisos formals -per

exemple a nivell d'adhesió de tractats internacionals-, a nivell general els governs de la regió no semblen considerar el canvi climàtic com una prioritat. Estudis d'opinió indiquen que les poblacions de la zona tampoc identifiquen el canvi climàtic -com a tal- com una de les seves inquietuds principals. En països de la conca sud del Mediterrani, per exemple, el canvi climàtic apareix per darrere de temes que es consideren més urgents, com la manca de sistemes democràtics, l'imperi de la llei, la lluita contra la corrupció, l'extremisme, la justícia social o la corrupció⁷⁵. Resultats recents de l'Arab Barometer indiquen que les principals preocupacions mediambientals a la regió MENA es relacionen amb la contaminació de l'aigua i la gestió d'escombraries i residus, mentre que temes com la pol·lució de l'aire o el canvi climàtic es perceben com a menys importants. La població libanesa és la més preocupada pel canvi climàtic, mentre que les de Líbia, Iraq o Kuwait apareixen com les menys inquietes pel fenomen. No obstant això, les discrepàncies en els nivells de preocupació podrien veure's influïdes pel fet que aquests tres últims països destaquen com a productors de petroli. Els seus ciutadans -apunta el propi estudi- podrien témer els impactes d'una reducció global en l'ús dels combustibles fòssils en les seves respectives economies. A nivell general, el canvi climàtic genera més preocupació entre les persones amb

majors nivells d'educació i ciutadans que viuen en àrees rurals i no s'observen diferències significatives segons el gènere. D'acord amb Arab Barometer, i a diferència del que s'observa en altres regions, el canvi climàtic no és una de les principals preocupacions mediambientals de la joventut àrab. No obstant això, en països com Egipte, el Marroc o Algèria, la població jove (menor de 29 anys) sembla més preocupada que els adults de més edat i considera el canvi climàtic com un problema molt seriós.⁷⁶ Els estudis d'opinió també constaten que hi ha un ampli suport a que els governs de la regió adoptin més accions per respondre al canvi climàtic.⁷⁷

Aquest panorama basat en estudis generals d'opinió no equival a dir que des de la societat civil no s'atengui les preocupacions pel clima. Existeixen i han existit

Segons estudis d'opinió les principals preocupacions mediambientals a la regió MENA es relacionen amb la contaminació de l'aigua i la gestió d'escombraries i residus, mentre que temes com la pol·lució de l'aire o el canvi climàtic es perceben com a menys importants

69. Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.15.

70. Schaar (2019), op.cit.,pp.10 y Scheffran (2020), op.cit.,pàg.57.

71. Luis Sánchez Vásquez en Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.43.

72. Greenpeace, *Living on the Edge. The implications of climate change for six countries in the Middle East and North Africa*, Greenpeace Research Laboratories, 2 de novembre de 2022.

73. Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pp.15. y Schaar (2019), op.cit.

74. AFP, *Greenpeace acusa a países árabes de torpedear negociaciones de la COP27*, 18 de noviembre de 2022.

75. Ismael Nour a Domínguez de Olazábal (2022), pp.cit., pàg.27.

76. Arab Barometer, *"What MENA citizens think about the environment in 11 graphs"*, *Arab Pulse*, 24 de marzo de 2022.

77. Salma al-Shami y Mohamed Abufalgha, *Arab Public Opinion on Climate Change. Findings from the Seventh Wave of Arab Barometer*, Arab Barometer, Princeton University, 6 de octubre de 2022.

mobilitzacions i iniciatives pel clima a la regió que han crescut en nombre, tipus i intensitat en els darrers anys, evidenciant un creixent descontentament per la gestió de temes mediambientals. Algunes no s'articulen contra el canvi climàtic en general, sinó al voltant d'alguns dels seus impactes o amb focus en l'accés a recursos i la protecció de la natura, i progressivament han anat incorporant i interrelacionant els conceptes de justícia climàtica i ambiental.⁷⁸ Analistes adverteixen que la crisi climàtica constitueix un dels principals desencadenants o acceleradors dels conflictes socioambientals, normalment vinculats a projectes extractius o de desenvolupament. Així, per exemple, els conflictes relacionats amb l'oposició a instal·lacions de crema de combustibles fòssils, exploracions de fracking o directament relacionats amb la justícia climàtica estan entre els més prevalents als països de la ribera sud de la Mediterrània i es constata que conflictes relacionats amb la gestió de l'aigua també es veuen afectats pel canvi climàtic.

Les activitats relacionades amb l'activisme, la informació i incidència en temes mediambientals i canvi climàtic sovint s'enfronten a censura i persecució.⁷⁹ Governos de la regió fins i tot consideren com a amenaces a la seguretat nacional els qüestionaments a les seves polítiques en aquest àmbit i han intentat neutralitzar les crítiques a través de múltiples estratègies, en alguns casos a través de la cooptació i acceptació parcial d'algunes demandes i, en d'altres, per vies de control, repressió, desprestigi públic i detenció d'activistes mediambientals i climàtics o a través de la prohibició formal d'abordar temes relacionats amb el canvi climàtic i la transformació cap a models de desenvolupament més sostenibles.⁸⁰

Egipte ha estat un dels països assenyalats per aquestes pràctiques (a més de per altres múltiples vulneracions als drets humans). Paradoxalment seu de la darrera conferència anual de la Convenció Marc de Nacions Unides sobre Canvi Climàtic el novembre de 2022, la COP27, Egipte ha estat denunciat per activistes i ONG per silenciar les veus ambientalistes independents com a part d'una estratègia més general de repressió a

Seu de la COP27, Egipte ha estat denunciat per activistes i ONG per silenciar les veus ambientalistes independents com a part d'una estratègia més general de repressió a persones crítiques i defensores dels drets humans

persones crítiques i defensores dels drets humans. Un estudi de Human Rights Watch va subratllar que alguns temes sensibles com els danys causats per interessos corporatius en àmbits com turisme o agronegocis, els negocis que involucren els militars o la pol·lució industrial són àrees que no poden ser abordades per acadèmics i grups mediambientals. Persones que han tractat aquests temes han patit arrestos i intimidacions, s'han vist forçades a l'exili o han estat silenciades a la pràctica a causa d'imposicions burocràtiques que dificulten les investigacions. En contrast, el règim ha donat el seu beneplàcit a grups no percebuts com a crítics amb el govern i que centren les seves activitats en temes més tècnics, com la recollida d'escombraries, el reciclatge, les energies renovables o la seguretat alimentària. Les restriccions que afecten els activistes mediambientals, membres de l'acadèmia i periodistes s'emmarquen en mesures més generals que han buscat limitar l'espai de la societat civil, entre elles les que restringeixen el finançament a ONG o que exigeixen permisos especials del govern per fer investigacions en terreny o per difondre informació considerada "política".⁸¹ En aquesta línia, diverses veus van subratllar l'existència d'un fals dilema entre drets humans i acció pel clima i van recordar les prop de 60.000 persones empresonades per motius polítics a Egipte. Figures internacionals com Greta Thunberg, Naomi Klein, i activistes egípcies com Sanaa Abd El Fattah, germana d'Alaa Abd-El Fattah⁸² van alertar sobre els riscos de rentat d'imatge no només en termes de qüestions ambientals (*greenwashing*), sinó també de l'autoritarisme del règim l'egipci.⁸³

Cal destacar que després de la celebració de la COP27 al balneari egipci de Sharm el-Sheik hi ha coincidència en què el principal assoliment va ser l'acord per crear un fons de compensació per als països més afectats pel canvi climàtic. Tanmateix, la COP27 no va suposar res de nou respecte als compromisos per a la reducció de les emissions. En vigílies del tancament de la cimera, organitzacions internacionals i activistes regionals pel clima van criticar durament els governs de MENA per sabotejar els esforços per fixar objectius de reducció d'emissions. Greenpeace va acusar obertament el

78. Per a una anàlisi en profunditat d'aquesta temàtica, vegeu l'informe *Mobilizaciones y emergencia climática en la Vecindad Sur y Turquía* coordinado por Itxaso Domínguez de Olazábal (2022), op.cit.

79. Luis Sánchez Vázquez a Domínguez de Olazábal (2022), op.cit., pàg.42-43.

80. Schaar (2019), op.cit., pàg.12 -13.

81. Human Rights Watch, *Egypt: Government Undermining Environmental Groups*, 12 de setembre de 2022; Nina Lkhani, "Egypt silenced climate experts' voices before hosting Cop27, HRW says", *The Guardian*, 14 d'octubre de 2022.

82. Un dels presos polítics egipcis més reconeguts internacionalment, Alaa Abd-El Fattah és una fòssiaigura emblemàtica de les revoltes de 2011. Ha estat arrestat en diverses ocasions i actualment està empresonat per "difondre notícies falses" després de denunciar tortures a altres presoners.

83. Naomi Klein, "Greenwashing a police state: the truth behind Egypt's COP27 masquerade", *The Guardian*, 18 d'octubre de 2022; *The Guardian*, "Greta Thunberg to skip 'greenwashing' Cop27 climate summit in Egypt", *The Guardian*, 31 d'octubre de 2022; Stephanie Kirchgaessner, "Greenpeace accused of greenwashing Egypt's image ahead of Cop27", *The Guardian*, 30 d'octubre de 2022.

grup de 21 països àrabs, encapçalats per l'Àrab Saudita, d'oposar-se fermament als esforços perquè en la cimera es reafirmara el compromís de limitar a 1,5 graus Celsius l'escalfament global establert en l'Acord de París de 2015. Addicionalment, el grup de països àrabs es va mostrar totalment en contra que el text final esmentés una sortida progressiva de les energies d'origen fòssil que provoquen les emissions de CO₂ i metà, dos dels gasos causants de l'efecte hivernacle. Activistes climàtics de la regió es van mostrar decebuts per aquesta postura i van reiterar les demandes per apostar per les energies renovables i aprofitar recursos naturals disponibles a la regió, com el sol o el vent.⁸⁴ Després d'altres tres edicions a la regió -una en Qatar (2012) i dues al Marroc (2001 i 2016)- la propera cumbre de la COP tindrà lloc també en MENA, a Emirats Àrabs Units en 2023.

Activistes van criticar als governs de MENA per sabotejar els esforços per fixar objectius de reducció d'emissions

Reflexions finals

L'anàlisi sobre la convergència entre emergència climàtica i conflictes permet identificar una sèrie de reptes per a la pau a la regió MENA. Sense pretensió d'exhaustivitat, però sí amb ànim il·lustratiu, aquest informe ha intentat assenyalar una sèrie de temes, àmbits i dinàmiques que requereixen atenció, el desplegament d'estratègies de mitigació i adaptació davant l'emergència climàtica i/o estratègies de prevenció de conflictes i de promoció, entre altres mecanismes de resposta. Tal com s'ha exposat, davant les previsions que apunten a greus impactes del canvi climàtic a la regió cal atendre qüestions com els riscos associats a una major disputa per un recurs com l'aigua, en un context de creixent escassetat hídrica que pot incidir en tensions limítrofes, en la instrumentalització de l'aigua com a mecanisme de pressió i com a arma de guerra en conflictes armats o en la legitimitat i estabilitat de governs vinculada a la seva capacitat de proveir serveis bàsics a la població. En aquest sentit, les lliçons

del cas siríà són especialment rellevants per analitzar la manera com els efectes del canvi climàtic poden incidir en l'agreujament de situacions de conflicte o tensió, d'una manera multidireccional i en confluència amb altres factors. L'anàlisi dels efectes del canvi climàtic en la seguretat alimentària de la regió MENA també exposa els desafiaments derivats dels impactes directes en l'agricultura, en un context altament condicionat també per la dependència d'importacions d'aliments, l'accelerat creixement de població i els processos d'urbanització. Aquesta conjunció de factors no només apunta reptes en termes d'inestabilitat i possible contestació social, sinó a les importants conseqüències des d'un punt de vista de seguretat humana. Des d'una aproximació centrada en els sectors de població en situació de major vulnerabilitat, també queden en evidència com la convergència de canvi climàtic i conflictes pot deteriorar les condicions de vida de dones, menors, adults de major edat i persones desplaçades per conflictes, violència i/o motius mediambientals. Finalment, la identificació de reptes en matèria de governança constata les repercussions dels dèficits democràtics, la dependència dels combustibles fòssils i la manca d'una prioritització efectiva de l'agenda pel clima enfront d'un activisme mediambiental i climàtic que es manté actiu i creix malgrat les estratègies de persecució i silenciament desplegades per diversos governs de la regió.

No es tracta de vaticinar escenaris irremediabls, sinó d'assenyalar àmbits d'alerta i preocupació que es poden i s'han d'abordar des de la prevenció, la promoció de la cooperació, la lluita contra les desigualtats, la defensa dels drets humans i la justícia climàtica. Sobretot, tenint en compte les projeccions científiques ineludibles sobre la manera com el canvi climàtic modelarà la regió MENA en el futur. Continuen sent necessàries, per tant, les mirades complexes a les realitats de la regió, des d'un prisma compromès amb la pau i la defensa d'una seguretat centrada en les persones i el planeta.

84. Greenpeace, *Final COP27 countdown: Arab States need to refocus on their people*, 18 de novembre de 2022; The New Arab, *COP27: Greenpeace and climate activists slam Arab regional efforts at Sharm el-Sheikh*, 18 de novembre de 2022.

Aquesta publicació està subjecta a una llicència de Creative Commons. Es permet la reproducció total o parcial, la distribució i la comunicació pública de l'obra, sempre que no sigui amb finalitats comercials, i sempre que es reconegui l'autoria de l'obra original. No es permet la creació d'obres derivades.

El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'Escola de Cultura de Pau i no reflecteix l'opinió de l'Ajuntament de Barcelona

ecp escola de
cultura de pau

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Escola de Cultura de Pau
Edifici B13, Carrer de la Vila Puig
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Espanya)
+34 93 586 88 42
pr.conflictes.escolapau@uab.cat
escolapau.uab.cat

Amb el suport:

**Ajuntament
de Barcelona**

@escolapau EscolaPau escoladeculturadepau